

Engels in ortodoksnost II. internacionale*

AVGUST LEŠNIK

POVZETEK

Avtor se v prispevku sprašuje, ali obstajajo tehtni razlogi za nemalokrat izrečeno in zapisano trditev, da predstavljajo Engelsova stališča, ki jih je iznesel v okviru strategije in taktike II. internacionale, osnovo za enostranosti t.i. ortodoksne struje v II. internacionali. Ugotavlja, da analiza idejnega razvoja mednarodnega delavskega gibanja v Engelsovem času tovrstnih trditev ne potrjuje. Drugače povedano, t.i. Engelsova "krivda" za polom II. internacionale ni nič drugega kot spekulacija, ki je našla plodna tla predvsem med zagovorniki trde centralistične naravnosti Kominterne. Prav v ohlapnosti osrednjega organa - Mednarodnega socialističnega biroja /ISB/ -, za kar naj bi bil kriv Engels, so videli vzrok za usodni polom II. internacionale in ne nazadnje tudi za opravičevanje procesa boljševidizacije Kominterne in prek nje mednarodnega komunističnega gibanja.

ABSTRACT

ENGELS AND THE ORTHODOX NATURE OF THE 2ND INTERNATIONAL

The writer of this article questions whether there are any substantial reasons for the often repeated and written claim that Engels' standpoints, which he put forward as part of the strategy and tactics of the 2nd International, were the basis for the unilateralism of the so-called orthodox current in the 2nd International. He maintains that an analysis of the ideological development of the international labour movement at the time of Engels does not corroborate such claims. In other words, Engels' alleged "responsibility" for the failure of the 2nd International is nothing but speculation that fell on favourable ears among the defenders of the Comintern's hardline, centralist orientation. It was the lax attitude of the central body - the International Socialist Bureau - which was allegedly Engels' fault, that they saw as the reason for the disastrous collapse of the 2nd International and also a justification of the process of Bolshevisation of the Comintern and, indirectly through it, of the international Communist movement.

* Pričujoči prispevek je avtorjeva razprava na mednarodnem simpoziju z naslovom "Friedrich Engels - revolucionarni socialist in teoretik - nova vrednotenja po 100 letih", ki je bil v Wuppertalu, Engelsovem rojstnem kraju, od 9. do 12. oktobra 1995.

I.

V filozofski in politološki literaturi nemalokrat naletimo na prizadevanja posameznih avtorjev, ki postavljajo Marxa in Engelsa enega proti drugemu. Na eni strani gre za poskuse razvrednotenja Engelsovega teoretičnega dela, na drugi pa za prizadevanja, da bi Engelsa odtrgali od Marxa, ga prikazali kot veliko oviro na poti k "pravemu", "izvirnemu", "avtentičnemu" Marxu. Engels naj bi bil tudi kriv in odgovoren ne samo za enostranosti t.i. ortodoksne struje v II. internacionali, temveč tudi za vse druge deformacije v razvoju marksistične misli, vključno s stalinističnim pragmatizmom. Vendar podrobne in objektivne zgodovinske analize idejnega razvoja mednarodnega delavskega gibanja v Engelsovem času tovrstnih spekulacij ne potrjujejo. Še več, nobeno količkej tehtno razpravljanje o Marxu in Engelsu ne more mimo dejstva, da njuno delo tvori neločljivo celoto, temelječo na njunem soglasju v vseh bistvenih vprašanih revolucionarne teorije in prakse, ki sta si jih postavljala in jih reševala v štirih desetletjih skupnega dela. Povedanemu v prid govorijo tudi naslednje vrstice, ki jih je napisal Engels poldrugo leto po Marxovi smrti svojemu staremu prijatelju Johannu Philippu Beckerju:

*"Vse svoje življenje sem počel, za kar sem bil narejen, namreč igrati drugo violino, in tudi menim, da sem svoj posel kar zadovoljivo opravljal. In bil sem vesel, da sem imel tako famozno prvo violino, kakor je bil Marx."*¹

Zato je povsem razumljivo, da tudi danes ni mogoče govoriti izključno o Engelsu, ne da bi hkrati govorili o Marxu; to velja tudi za razpravljanje o II. internacionali. Morda bo kdo oporekal tej trditvi, rekoč, da Marx ni mogel neposredno vplivati na idejno usmeritev II. internacionale, saj ga ob njeni ustanovitvi ni bilo med živimi. Takšno stališče pa seveda odpira vprašanje kontinuitete oziroma diskontinuitete med I. in II. internacionalo. Postavlja se torej vprašanje, ali predstavljajo Engelsova stališča, ki jih je iznesel v okviru strategije in taktike II. internacionale ob njeni ustanovitvi, negacijo njegovih in Marxovih dotedanjih stališč. Odgovor je potrebno poiskati v dotedanjem idejnem razvoju mednarodnega delavskega gibanja.

II.

Temelje mednarodni organiziranosti proletariata je položila *Prva internacionala*, ustanovljena 26. septembra 1864 v Londonu.² Cilj ustanovitve Internacionalne - kot sredstva za graditev mednarodnega delavskega gibanja na perspektivah bodoče socialne revolucije - je bil poudarjen v tezi, da "osvoboditev delavskega razreda ni niti krajevna niti nacionalna naloga, temveč je družbena naloga, ki obsega vse dežele, kjer obstaja moderna družba, in katere rešitev je odvisna od praktičnega in teoretičnega sodelovanja najnaprednejših dežel".³ Tezo, ki bi jo lahko z reducirali tudi na vseskozi aktualno vprašanje (še posebej v času spora med Trockim in Stalinom): "ali je možen socializem v eni državi?", je postavil že Engels v spisu *Načela komunizma* (1847). Na vprašanje "Ali bo lahko prišlo do te (op. komunistične) revolucije le v eni sami deželi?", odgovarja: "Ne. Velika industrija je že s tem, da je ustvarila svetovni trg, tako povezala vsa, posebno še civilizirana ljudstva sveta, da je sleherno ljudstvo odvisno od tega, kar se zgodi pri kakem drugem ljudstvu... Komunistična revolucija zategadelj ne bo zgolj nacio-

¹ Marx-Engels, Werke /MEW/, Bd. 36, Berlin, 1967, str. 218-219.

² Documents of the First International, I-V, Moskva-London, 1974.

³ Marx-Engels, Izbrana dela (MEID), IV, Ljubljana, 1968, str. 139 (Začasna pravila Mednarodnega delavskega združenja).

nalna revolucija... Je univerzalna revolucija in zato bo tudi imela univerzalno torišče."⁴

Marxu, "duši Mednarodne delavske zveze", je bilo jasno, da je Internacionala le rahla zveza, sestavljena iz različnih ideoloških elementov. "S tem, da je združeval delavsko gibanje raznih dežel, da si je prizadeval usmeriti različne oblike neproletarskega predmarksističnega socializma (Mazzini, Proudhon, Bakunin, angleški liberalni trade-unionizem, lassalovski desni odklon v Nemčiji ipd.) v strugo skupnega delovanja, da se je bojeval proti teorijam vseh sekt in šol, je Marx skoval enotno taktiko proletarskega boja delavskega razreda v različnih deželah."⁵ "V Generalnem svetu", pripominja Kautsky, "je bila Marxova posebna usmeritev sprejeta z veliko mero previdnosti. Samo zaradi izjemne intelektualne premoči in spretnosti obvladovanja ljudi je Marxu uspelo v Internacionali uveljaviti svoje strateške linije."⁶ Tudi Bakunin je priznal, da je Marx "najbolj trdna, najbolj vplivna in najbolj modra opora socializma, eden od čvrstih branikov zoper vdiranje meščanskih smeri in teženj vsakršnega tipa";⁷ "Marx je prvi ekonomski in socialistični znanstvenik našega časa".⁸

Kriza, v katero je padla Internacionala, je imela - kot je poznano - svoj izvor v konfliktu med marksizmom⁹ in anarhizmom¹⁰, oziroma med Marxom in Bakuninom glede organizacijskih vprašanj delovanja Internacionale. Marx je Mednarodno delavsko združenje, v nasprotju z Bakuninom, dojel kot enotno organizacijo delavskega gibanja vseh dežel, in sicer kot demokratično stranko, in ne kot tajno zvezo, zasnovano na zatrotiških načelih. Internacionalo je imel za skupno stranko delavskih gibanj vseh dežel, kot federacijo socialističnih deželnih strank, ki naj bi se vključile vanjo kot sekcije; izvršni organ celotne stranke naj bi predstavljal Generalni svet. V frakcionaškem delovanju "bakunistov"¹¹ je Marx videl resno oviro za nadaljnjo enotnost mednarodne proletarske organizacije; menil je, da bi se pod vodstvom te ali one smeri "Internacionala spremenila v konspirativno, pučistično organizacijo". V nenehnih idejnih sporih, ki so pretresali tedanjo Internacionalo (marksisti, proudhonisti, bakunisti, blanquisti), je ideja socializma v svoji marksistični¹² obliki vse bolj postajala prevladujoča ideologija mednarodnega delavskega gibanja,¹³ čeprav niti v 70. letih še ni obstajalo to, kar danes

⁴ MEID, II, Ljubljana, 1971, str. 558 (Načela komunizma, 19. vpr.).

⁵ Lenin, O Marxu in marksizmu, Ljubljana, 1975, str. 14.

⁶ K. Kautsky, Aus der Frühzeit des Marxismus, Wien, 1955, str. 26 (F. Engels, Briefwechsel mit Karl Kautsky).

⁷ M. Bakunin, Sozialpolitische Briefwechsel mit Alexander Herzen und Ogarev, Stuttgart, 1985, str. 174-177 (Pismo Herzenu, 29. X. 1869).

⁸ Archives Bakounine, vol. I/2: Michel Bakounine et l'Italie, Leiden, 1966, str. 199-207 (Pismo Ludovicu Nabuzziju, 23. I. 1872).

⁹ V Internacionali so Bakunin in njegovi privrženci uporabljali v svoji ostri bitki zoper Marxa in Generalni svet atribut "marksidi"; in tedaj zelo uporabljani izraz "markovski" (sinonim za "dinastijo marksidov", "Marxov zakon", "avtoritarni komunizem"), kakor tudi nov onomastični izraz "marksisti" so služili bolj za obtožbo Marxa in njegovih učencev, kot pa za označitev njegovih idej. Bakunin je spretno uporabljal te polemične označitve, da bi zaprl Marxa v "sektarizem", v katerega je Marx sam potisnil svoje nasprotnike in kritike ("proudhonovski", "bakuninovski"). Glej: E. Ragionieri, Il marxismo e l'Internazionale. Studi di storia del marxismo, Roma, 1968, str. 17.

¹⁰ Zbornik "Antologija anarhizma" (Izbral R. Rizman), Ljubljana, 1988, str. 155-263 (Mihail Bakunin).

¹¹ Anarhizem dobi mednarodno veljavo in moč z ustanovitvijo Bakuninove mednarodne tajne anarhistične organizacije "Aliansa socialistične demokracije" leta 1868 v Ženevi. Glej: MEID, V, Ljubljana, 1975, str. 7-76 (Komplot proti mednarodnemu delavskemu združenju); MEID, IV, str. 335-339 (Marxov govor o Haaškem kongresu).

¹² G. Haupt, Marx in marksizem, Zgodovina marksizma, I (Marksizem v Marxovem času), Ljubljana 1984, str. 272-291. Avtor razmišlja o tem, koliko je bil sam izraz "marksizem" v rabi za časa Marxa in Engelsa in koliko je danes še uporabljev.

¹³ Ne glede na to, kako je definiran, je pravi in resnični delavski razred predstavljal v tem času le manjšino prebivalstva, razen v Angliji.

običajno imenujemo "marksizem"¹⁴. Vendar bi tako pri Marxu kot Engelsu zaman iskali anticipacijo poznejših kontroverz, kot so bile tiste med "reformisti" in "revolucionarji" oziroma med desnico in levico znotraj marksističnih gibanj. Za oba klasika marksizma ni bilo vprašanje v tem, ali so delavske stranke reformistične ali revolucionarne, in tudi ne, kaj pravzaprav pomenijo ti izrazi. Problem je bil, kako preseči različne manifestacije nezrelosti, ki so zavirale razvoj razrednih proletarskih gibanj, in kako doseči nujno enotnost ekonomskega in političnega boja.

Izkušnje *Pariške komune*¹⁵ in krepitev proletarskega gibanja tako v nacionalnem kot mednarodnem merilu¹⁶ so vodile delegate na londonski konferenci Internationale (septembra 1871) k sprejetju sklepa o nujnosti ustanavljanja samostojnih delavskih strank: "Delavski razred lahko deluje proti združeni sili lastniških razredov samo kot razred, tako da se sam organizira kot posebna politična stranka proti vsem starim strankarskim tvorbam lastniških razredov..."¹⁷ Temeljna naloga delavskega razreda je bila, po mnenju Marxa in Engelsa, spremeniti delavsko gibanje v politično gibanje, v delavsko stranko, ki se loči od vseh drugih strank lastniških razredov in teži k osvojitvi politične oblasti. Potemtakem naj bi bilo za delavce življenjskega pomena, da se ne umaknejo iz političnega delovanja in ne dovolijo, da se loči "ekonomsko gibanje od njihove politične dejavnosti". Nedvomno je Internacionala s svojim delom ter sprejetimi smernicami sprožila in pospešila proces nastajanja samostojnih socialističnih delavskih strank v Evropi in Ameriki, temelječih na njenih teoretičnih izhodiščih. Marx in Engels sta podprla ustanavljanje organiziranih političnih strank, ki so izražale samostojnost delavskega razreda, če le ni šlo za nekakšne sekte. Vprašanja strukture, organizacije ali sociologije stranke je bilo za njiju drugotnega pomena - "ni pomembno, kako je stranka organizirana, da je le delavska stranka, ki se loči od drugih". Cilj stranke mora biti, da postane organiziran razred; pri tem nista odstopila od trditve iz Manifesta, da komunisti ne tvorijo ločene stranke, ki bi bila nasprotna drugim delavskim strankam,¹⁸ in nikoli nista izdelala posebnih načel, ki bi služila za oblikovanje proletarskega gibanja.

III.

V razdobju od leta 1869 do 1893 je nastalo 16 socialističnih delavskih strank in skupin. Posebej zanimiva je rast socialističnega gibanja v *Nemčiji*, ki po Komuni vse bolj postaja množično oporišče mednarodnega delavskega gibanja. Še več, za naklonjenost nemškega proletariata sta se sočasno borili dve delavski stranki: lassallovska Splošna nemška delavska zveza (parlamentarno-reformistična)¹⁹ ter Socialno-demo-

¹⁴ H. J. Steinberg, *Stranka in nastanek marksistične ortodoksije, Zgodovina marksizma, II (Marksizem v obdobju druge internacionale)*, Ljubljana, 1986, str. 169. Avtor ugotavlja, da je bila delavskemu gibanju ponujena na izbiro bogata paleta socialističnih teorij, ki v gibanju niso ostale brez odmeva. Marksizem se je še v drugi polovici 70. let samo delno uveljavil v nemški socialni demokraciji, kar je razvidno tudi iz Beblovega pisma Engelsu (maja 1873): "Ne smete pozabiti, da Lassallove besedila dejansko predstavljajo, s svojim poljudnim jezikom, osnovo socializma množic." (August Bebel's Briefwechsel mit Friedrich Engels, 's Gravenhage, 1965, str. 14.)

¹⁵ Ni pretirano reči, da je Marx kot edino možno "diktaturo proletariata" - ki jo je bil sam v stvarnosti preučil - videl pariško komuno, ki ji je idealno namenjeno, da postane neke vrste "ljudska fronta vseh družbenih razredov", ki ne živijo od dela drugih, pod vodstvom in hegemonijo delavcev (Marx, *Državljanska vojna v Franciji*, MEID, IV, str. 303).

¹⁶ Nedvomno je hitri razvoj kapitalističnega gospodarstva (predvsem industrializacija) Evrope in Združenih držav povzročil, da so v teh deželah nastajale velike proletarske množice.

¹⁷ Marks-Engels-Dela (MED), XXVIII, Beograd, 1977, str. 344; Zbornik "Pariska komuna 1871-1971", I, Beograd 1971, str. 149-150.

¹⁸ MEID, II, str. 603 (Manifest Komunistične stranke: Proletarci in komunisti).

¹⁹ Nemški socialist Ferdinand Lassalle (1825-1864), udeleženec revolucije 1848 in sodelavec lista Neue

kratska delavska stranka (vulgarno-marksistična),²⁰ ki sta jo v Eisenachu (1869) ustanovila A. Bebel²¹ in W. Liebknecht.²² Da bi okrepili svojo idejno, politično in mobilizacijsko moč ter vzpostavili organizacijsko enotnost, sta obe delavski stranki v začetku 70. let težili k združitvi. Engels je v pismu Beblu²³ svaril eisenachovce pred prenegljenostjo, da se na vsak način združijo z lassallovci: "Če je nekdo, kot ste vi, do neke mere v položaju, da konkurira Splošnemu nemškemu delavskemu združenju, se lahko začne preveč ozirati na konkurenta. Navadi se, da vedno najprej pomisli nanj. Toda Splošno nemško delavsko združenje in Socialnodemokratska delavska stranka skupaj predstavljata samo neznatno manjšino nemškega delavskega razreda."²⁴ "In po našem mnenju, ki nam ga je potrdila dolgotrajna praksa, ni prava propagandna taktika tista, s pomočjo katere se od nasprotnika tu in tam odvrne posameznike ali skupine članov, temveč tista, ki deluje na veliko in še ravnodušno množico. Ni se treba zavesti z evforijo združevanja!"²⁵ Težnja po združitvi²⁶ je bila tako močna, se spominja Bebel, da so odpadli vsi kritični pomisleki glede kompromisnega programa nove stranke, sprejetega v Gothi.²⁷ Predloženi program je Engels v pismu Beblu²⁸ označil za eklektičnega,²⁹ eisenachovcem pa očital popustljivost pred reformističnimi stališči in vplivi lassallovcev. Na koncu je pripisal, da se z Marxom popolnoma ogražujeta od tega programa, ker je "takšen, da se Marx in jaz, če bo sprejet, nikoli ne bova mogla opredeliti za novo stranko, nastalo na tej osnovi. Morala bova zelo resno razmisliti, kakšno stališče naj bi tudi javno zavzela od nje. Zavedajte se, da se v tujini nama pripisuje odgovornost za vsako izjavo in postopek nemške socialnodemokratske delavske partije. Lju-

Rheinische Zeitung (pod uredništvom Marxa), je leta 1863 ustanovil Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein (Splošno nemško delavsko zvezo); za stranko je izdelal program - glej v: Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie, Bonn, 1990, str. 143-145 (Leipzig, 23. Mai 1863) - ki je predvideval strogo centralizirano organizacijo z velikimi pooblastili predsednika.

- 20 Ibidem, str. 171-176 (Programm und Statuten der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei, beschlossen auf dem Kongress in Eisenach 1869); W. Abendroth, Einführung in die Geschichte der Arbeiterbewegung, I, Heilbronn, 1988, str. 87-104. Avtor razpravlja o vplivu obeh strank na razvoj nemškega delavskega gibanja.
- 21 August Bebel je v svoji avtobiografiji priznal, da je bilo čutiti Marxova dela v nemškem delavskem gibanju šele proti koncu 60. let, kot tudi, da so v Nemčiji prišli k Marxu prek Lassalla. Glej: A. Bebel, Ausgewählte Reden und Schriften, Bd. VI (Aus meinem Leben), Berlin, 1983.
- 22 G. Haupt, Marx in marksizem, Zgodovina marksizma, I, str. 278-279: "Okrog Marxa so se zbirali, tako v Generalnem svetu kakor v določenem številu sekcij, mnogi člani, ki so tvorili 'Marxovo stranko'; toda razen redkih izjem celo tisti, ki se sklicujejo na 'Marxovo šolo', ali tisti, ki jih štejejo za 'marksovece', ne delijo ali ne poznajo njihovih idej. Njegovi najbližji pristaši, kot W. Liebknecht, sprejemajo njegovo vodstvo, politično platformo, ne da bi zato bili 'marksisti'."
- 23 MEW, Bd. 33, Berlin, 1966, str. 589 (20. VI. 1873).
- 24 W. Abendroth, Socialna zgodovina evropskega delavskega gibanja, Ljubljana, 1971, str. 44. Avtor navaja podatek, da so na volitvah v državni zbor leta 1874 eisenachovci in lassallovci zajeli manjši del nemškega delavskega razreda, saj je vsaka od nasprotnih strank dobila le tri odstotke oddanih glasov.
- 25 MED, XL, str. 517.
- 26 Na združitvenem kongresu (eisenachovcev in lassallovcev) v Gothi (22.-27. V. 1875) je bila oblikovana enotna Socialistična delavska stranka Nemčije. Nova stranka je na državnozbornih volitvah (1877) dobila 9% glasov.
- 27 Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie, str. 177-183 (Programm und Organisationsstatuten der Sozialistischen Arbeiterpartei Deutschlands, beschlossen auf dem Vereinigungskongress in Gotha 1875); Marx, Kritika Gothskega programa (Engelsov predgovor): MEID, IV, str. 479-509.
- 28 MEW, Bd. 19, Berlin, 1962, str. 7-8 (Pismo Beblu, 18.-28. III. 1875).
- 29 Istega mnenja je bil tudi Kautsky, ko je označeval razvoj socializma v Nemčiji v letih 1870-1880: "Rezultati Marxovega in Engelsovega preučevanja so v splošnem sprejeti; toda njuno bistvo so pogosto slabo dojeli in število doslednih marksistov je bilo kaj skromno. Gothski program, Dühringov vpliv, uspeh Quintesence socializma gospoda Schöffleja v partijskih krogih - vse to kaže, do kolikšne mere je bil razširjen eklekticizem" (K. Kautsky, Darwinismus und Marxismus, Die neue Zeit, 13/1894).

dje si mislijo, da midva od tu vse skupaj nadzirava, čeprav vedo prav tako dobro kakor midva, da se skoraj nikoli nisva niti najmanj vmešavala v notranje partijske zadeve, pa tudi če sva se, sva se le zato, da bi, če bi bilo mogoče, popravila poteze, in to samo teoretične, ki so bile po najinem mnenju zgrešene. Sicer zadeva ni toliko v uradnem programu neke stranke, temveč v tem, kaj ta stranka počne. Toda novi program je vedno javno izobešena zastava in zunanji svet presoja stranko po njem. Zato nikakor ni potrebno, da pomeni korak nazaj v primerjavi z eisenachovskim. Misliti bi morali, kaj bodo o tem programu dejali delavci drugih dežel, kakšen vtis bo naredilo to, da je celoten nemški socialistični proletarijat pokleknil pred lassallovstvom."³⁰ Podobno stališče je zavzel tudi Marx, ki je menil, da bi bilo bolje začeti skupno akcijo, kot pa sprejeti teoretično sporen program. Marx, ki je program ocenjeval še z vidika evropske proletarske revolucije, tudi ni soglašal z nacionalno zaprtostjo gothskega programa in pozabljanjem na internacionalistične cilje: "Vsak razred se mora seveda organizirati kot razred pri sebi doma in njegova dežela je neposredno torišče bojov. Toliko je njegov razredni boj nacionalen, ne po vsebini, temveč po obliki."³¹

V novo nastali združeni nemški socialnodemokratski stranki kritike Marxa in Engelsa³² dolgo časa niso hoteli razumeti, ali pa je zares niso doumeli.³³ To je bilo opaziti tako v nazorih posameznih strankinih akterjev glede združitve, kakor ob vseh velikih idejnih in političnih razpravah, ki so jih vodili v gibanju po gothskem kongresu - predvsem ob Engelsovi kritiki Dühringovih stališč³⁴ in ob pojavu t.i. desnega (promeščanskega) odklona v stranki. V posebnem pismu nemškim partijskim voditeljem sta klasika pozvala voditelje stranke,³⁵ naj dojamejo vsebino navedenega odklona; zagovorniki (Höchstberg, Schramm, Bernstein) so "socializem spremenili v abstrakten humanistični nauk o osebni sreči individua in o vzajemnem bratstvu ljudi ter ga zamenjali s socialnim človekoljubjem". Voditelje stranke sta opozorila, da bo - z zanikanjem razrednega boja in revolucionarne usmeritve gibanja - stranka skopljena in bo proletarske energije konec, če bodo šli po tej poti dalje. Vodstvu stranke sta sugerirala, naj odstrani iz nje ljudi, ki javno odstopajo od njenega programa: "To so predstavniki malo-meščanstva, ki se oglašajo v strahu, da ne bi proletarijat, ki ga sili njegov revolucionarni položaj, šel predaleč. Namesto odločne organizacijske politike predlagajo splošno pomiritev, namesto boja proti vladi in buržoaziji si ju skušajo pridobiti in pregovoriti, namesto da bi se kljubovalno uprli nasilnostim od zgoraj, se jim ponižno uklanjajo in priznavajo, da je kazen zaslužena. Vse zgodovinsko nujne spore pretvarjajo v nespoznanje in vsako diskusijo končajo z zatrjevanjem, da smo si v glavnih vprašanih vendarle vsi edini." V zaključku sta zapisala, da se bosta s stranko razšla, če se bo stranka podala na meščansko pot: "Skoraj štirideset let sva naglašala, da je razredni boj med proletariatom in buržoazijo veliki vzvod modernega družbenega prevrata. Nemogoče je torej, da bi se skladala z ljudmi, ki hočejo razredni boj odpraviti iz gibanja. Pri ustanovitvi Internacionale smo izrecno formirali bojno geslo: Osvoboditev delavskega

³⁰ MEW, Bd. 19, str. 7-8.

³¹ MEID, IV, str. 496 (Kritika gothskega programa).

³² Npr. Mehring je obravnaval Lassalla kot Marxovega učenca in sodelavca. Glede Lassallovega delavskega programa je menil, da je to Komunistični manifest v ogledalu nemških razmer (F. Mehring, *Historija njemačke socialne demokracije*, II, Zagreb, 1953, str. 303).

³³ Klasika sta presodila, da je bolj oportuno, da njune kritične opombe ostanejo notranje partijska zadeva in zato širša javnost 15 let ni vedela za njuno kritično zadržanost do združitvenega programa; v tiskani obliki je Kritiko gothskega programa prvič izdal Engels v tedniku nemške socialne demokracije "Die neue Zeit" (18/1891).

³⁴ F. Engels, "Anti-Dühring", Ljubljana, 1965.

³⁵ MEID, V, str. 101-112 ("Cirkularno pismo": Marx in Engels - A. Beblu, W. Liebknechtu, W. Brackeju idr., 17./18. septembra 1879).

razreda mora biti stvar delavskega razreda samega."

Vprašanje pomena političnega in teoretsko utemeljenega programa se je stalno obnavljalo. Engels je leta 1882 v pismu E. Bernsteinu zapisal: "Biti s pravilnim programom trenutno v manjšini - kot organizacija - je še zmeraj bolje, kakor imeti brez programa številne, a pri tem skorajda nominalne privrženke. Vse življenje smo bili v manjšini. Pri tem smo se zelo dobro počutili. Ko se ustanovi partija, v kateri lahko vsakdo sodeluje, to ni več nikakršna partija."³⁶ Na kongresu nemške socialdemokratske stranke (Halle, 15. oktober 1890) je W. Liebknecht načel vprašanje novega programa,³⁷ ki naj bi ga sprejeli na naslednjem kongresu. Prvotni programski osnutek sta v glavnem sestavila A. Bebel in W. Liebknecht, nakar je strankino vodstvo razvilo široko javno razpravo. Engels, ki se je v razpravo aktivno vključil, je menil, da so v osnutku še ostale uredline lassallovstva (izpuščena je bila zahteva po vzpostavljanju revolucionarne demokratske republike in diktature proletariata), čeprav so bile sprejete nekatere temeljne Marxove pripombe na gothski program;³⁸ obenem je nasprotoval taktiki t.i. realistične (oportunistične) politike, ki je v bistvu konkretizirala mirno pot v socializem: "To pozabljanje velikih temeljnih stališč zaradi trenutnih dnevnih interesov, ta gonja in prizadevanje za trenutnim uspehom, ne glede na poznejše posledice, ta odpoved prihodnosti gibanja na ljubo njegovi sedanosti je lahko 'pošteno' mišljena, toda to je in ostane oportunistem in 'pošteni' oportunistem je morda najnevarnejši med vsemi."

Na kongresu v Erfurtu (14. - 21. X. 1891) so sprejeli novo verzijo osnutka, ki jo je ob podpori Bebla in Engelsa pripravil Kautsky. Engels je po kongresu pisal Albertu Sorgerju: "Zadoščenje imam, da je Marxova kritika povsem prodrla. Odstranjen je tudi poslednji ostanek lassallovstva. Z izjemo nekaterih slabo redigiranih mest (kjer je samo stil slab in splošen), ni mogoče več ugovarjati programu, vsaj ne po prvem branju."³⁹ Sprejeti program je močno vplival tudi na programe novonastajajočih socialističnih delavskih strank; proces združevanja različnih skupin v enotna gibanja in stranke je podobno kot v Nemčiji potekal tudi v drugih evropskih deželah. Delavsko gibanje v Nemčiji je bilo nedvomno najmočnejše in politično najvplivnejše gibanje svojega časa, z njim pa tudi nemška socialnodemokratska stranka.⁴⁰

IV.

Po razpustitvi Internacionalne se je teža socialistične internacionalistične dejavnosti prenesla na področje neposrednih bilateralnih odnosov novonastalih delavskih strank. Engels, ki je po smrti Marxa (1883) v celoti prevzel vlogo teoretičnega usmerjevalca mednarodnega delavskega socialističnega gibanja, je nesporno prispeval vrsto originalnih rešitev, ki bodo tako ali drugače ohranile svojo aktualnost v teoriji in praksi II., pa tudi III. internacionalne. Tako je odločno nasprotoval pretenzijam posameznih strank, da bi v mednarodnem delavskem gibanju prevzele vodilno vlogo. V Predgovoru k Nemški kmečki vojni leta 1874 ugotavlja, da je prišlo v Nemčiji v tem času do izredno hitrega razvoja kapitalizma in s tem tudi do razvoja pravega industrijskega proletariata. Nemški delavci so postali dejanska mednarodna avtoriteta, avantgarda mednarodnega delavskega gibanja. To se jim je po njegovem mnenju posrečilo zato, ker so uspeli razviti in

³⁶ MEW, Bd. 35, Berlin, 1967, str. 403-404.

³⁷ W. Abendroth, Einführung in die Geschichte der Arbeiterbewegung, I, str. 120.

³⁸ MEID, V, str. 589-605 (Engels, H kritiki socialnodemokratskega programskega osnutka iz leta 1891).

³⁹ MEW, Bd. 38, Berlin, 1968, str. 183 (24. X. 1891).

⁴⁰ Dejansko v praksi ni obstajal nikakršen vzorec za nov tip socialističnih delavskih množičnih strank, pa tudi ne za vedno bolj razširjene nacionalne socialdemokratske stranke, ki v resnici niso imele nobenega tekmeča na levi, kot je bilo to v primeru Nemčije.

strniti boj na teoretično političnem in praktično ekonomskem področju in ker so znali uspešno uporabljati revolucionarne izkušnje dotedanjega mednarodnega delavskega gibanja in teoretikov socialistične misli. Vendar opozarja: "Ne da se prerokovati, kako dolgo jih bodo dogodki pustili na tem častnem mestu - saj niti ni v korist gibanja, da mu korakajo na čelu delavci katerega koli posameznega naroda. Dokler pa so na njem, upajmo, da bodo svojo nalogo opravljali, kakor se spodobi".⁴¹ Menil je, da tudi partija, ki ima trenutno največji ugled v vrstah evropskega proletariata, nima pravice, da bi govorila v imenu vseh delavskih partij: "Položaj nemških delavcev na čelu evropskega gibanja sloni na njihovem internacionalističnem obnašanju med (op. francosko-prusko) vojno".⁴² Obenem je ostro zavrnil Paula Lafargueja, ko se je v proglasu francoske partije pojavila misel, da je Franciji pripadla vloga vodilnega naroda v buržoazni revoluciji 1789-98 in da ji pripada enaka vodilna vloga tudi v socialistični revoluciji. Menil je, da to ni v skladu z idejo internacionalizma in s sodobnimi zgodovinskimi razmerami, ter predvideval, da bo bitka odločena v Nemčiji, ker je sedaj tam socializem najbolj prežehl množice. Izrecno je poudaril, da je lahko osvoboditev vsega proletariata samo mednarodna zadeva; če se jo namreč skuša omejiti na Francijo, mora revolucija propasti. Socialisti si morajo med revolucijo med seboj pomagati, to pa ne pomeni, da naj bi Francozi revolucijo izvažali.⁴³ "Internacionalna enotnost lahko obstaja le med narodi, pri čemer sta avtonomnost in neodvisnost glede notranjih vprašanj vključeni v samem boju internacionalizma."⁴⁴ "Za vedno je minil čas, ko je lahko en narod terjal, da bi vodil vse ostale."⁴⁵ Če se ob tem spomnimo na strahotne posledice Stalinove teorije in prakse graditve "socializma v eni državi", ki je "vzklikla na gnoju reakcije zoper oktober", kot je zapisal Trocki v Permanetni revoluciji⁴⁶, potem lahko označimo Engelsova razmišljanja kot vizionarska.

Oblikovanje množičnih delavskih strank, v katerih je vedno bolj prevladoval marksizem - takšen, kakor ga je opredelila predvsem nemška socialdemokratska stranka (v erfurtskem programu)⁴⁷ -, ter revolucionarno marksistično gibanje v nerazvitih agrarnih deželah vzhodne in južne Evrope sta pripeljala do razvoja *Druge internacionale*⁴⁸. Okoliščine, ki so pospeševale tak razvoj in so po letu 1890 postale kar precej splošne, so bile legalnost, ustavna politika in razširitev volilne pravice. Nasprotno pa so se močno spremenile revolucionarne možnosti, kakor so bile tradicionalno pojmovane. Razprave in kontroverze med socialisti iz obdobja II. internacionale odsevajo vprašanja, ki so izbruhnili iz teh sprememb. Z ustanovitvijo nove Internacionale (Pariz, 1889)⁴⁹ se je zastavljalo vprašanje njene bodoče organiziranosti: ali vzorec I. internacionale - kot enotne socialistične stranke - še ustreza novemu času. V pripravah na drugi kongres (Bruselj, 1891)⁵⁰ si socialisti v tem niso bili enotni: mnogi so se še naprej zavzemali za modele kopiranja statuta I. internacionale. Engels se je takemu mehanicizmu zoperstavil; menil je, da v razmerah delovanja močnih in množičnih samostojnih nacionalnih socialističnih strank ni mogoč enak način usmerjanja medna-

41 MEID, III, str. 197-198.

42 MEW, Bd. 19, str. 5 (Engels, Pismo Beblu, 18/28. III. 1975).

43 MEW, Bd. 39, Berlin, 1968, str. 89 (Engels, Pismo Lafargueju, 27. VI. 1893).

44 Ibidem, str. 82 (Engels, Pismo Lafargueju, 20. VI. 1893).

45 MEW, Bd. 38, Berlin, 1968, str. 494 (Engels, Pismo Lafargueju, 14. X. 1892).

46 L. Trocki, Permanetna revolucija, Rijeka, 1972.

47 Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie, Bonn, 1990.

48 The Formation of Labour Movements (1870-1914). An International Perspective, I-II, IISH Amsterdam, Leiden, 1990.

49 Congres international ouvrier socialiste (Paris 14-21 Juillet 1889): Le Congres marxiste; Le Congres possibiliste, Minkoff-Reprint, Genève, 1976.

50 Congres International ouvrier socialiste (Bruxelles 16-23 Aout 1891), Minkoff-Reprint, Genève, 1976.

rodnega gibanja, zlasti ne obnova centralistične vloge Generalnega sveta ("Internacionala lahko v obstoječih razmerah dosega zadovoljive rezultate z rednimi kongresi"⁵¹), pač pa naj bo težišče na stalnem bilateralnem sodelovanju strank.

Problem dialektičnega razmerja temeljne idejno teoretske enotnosti II. internacionale in nujne zgodovinsko pogojene različnosti programov pripadajočih članic je - na Engelsov predlog - opredelila resolucija tretjega kongresa (Zürich, 1893)⁵²: "Kongres izraža željo, da naj bo prvi del programa socialnodemokratskih partij vseh dežel, v katerem je izražena potreba po ekonomskem prevratu, za vse partije enako formuliran, da pa se drugi del, ki navaja sredstva, ki jih velja uporabiti, prilagodi ekonomskim in političnim razmeram v vsaki deželi." Engels je predlagano resolucijo podkrepil z naslednjimi besedami: "Proletariatu posameznih dežel je bilo prepuščeno, da se organizira po svoje. To se je zgodilo in sedaj je Internacionala mnogo močnejša kot prej. V tem smislu je potrebno nadaljevati z delom na skupnih tleh. Diskusijo moramo dovoliti, da se ne bi pretvorili v sekto, toda mora se ohraniti skupno stališče. Elastična zveza, prostovoljno združevanje, ki ga podpirajo kongresi, nam zadoščajo za zmago, ki nam je nobena sila sveta ne more oteti".⁵³ Druga internacionala se je oblikovala in rasla kot prostovoljno združenje nacionalnih socialističnih strank in sindikatov. Socialisti so si bili edini, da je treba organizirati sindikalne organizacije delavcev za ekonomski boj, socialistične stranke pa za politični boj, da se je treba aktivirati v parlamentih v boju za delavske zahteve, da je treba propagirati enako in splošno volilno pravico, da je treba vključiti v politični boj ženske. Mednarodni stiki delavskega gibanja so se v Internacionali ohranjali predvsem v obliki periodičnih mednarodnih kongresov, medtem ko je vsaka stranka še naprej obstajala kot avtonomna organizacijska enota. Vrhovni organ je bil kongres, kajti II. internacionala za razliko od prejšnjih mednarodnih delavskih organizacij v začetku ni imela stalnega centralnega organa; šele leta 1900 so ustanovili Mednarodni socialistični biro (ISB), ki je bil le pomožno, nekakšno informativno središče, ni pa imel nobene vodstvene funkcije.

V.

Političnemu gibanju proletariata so se v obdobju liberalnega kapitalizma v devetdesetih letih odpirale široke možnosti mirnega, legalnega razvoja. Uspehi, ki so jih socialnodemokratske stranke dosegale (pravica do lastnih ekonomskih, prosvetnih, kulturnih, športnih in drugih organizacij, zakonita pravica do štrajka, razne vrste socialnega zavarovanja, delovna zaščita, osemurni delavnik, splošna in enaka volilna pravica itd.), so bili posledica političnega pritiska močnega in številnega proletariata na visoki stopnji razredne organiziranosti in zavesti. Tip milijonske množične delavske partije je ustrezal razmeram in je bil sploh mogoč edino v kapitalističnih deželah z razvito socialnoekonomsko strukturo in bogato demokratično tradicijo. Kapitalizem razvitih dežel je bil takrat v eri prosperitete, zato je vladajoči razred lahko "popuščal" organiziranemu proletariatu. Boj delavskega razreda je onemogočil neomejeno eksploatacijo in prisilil lastnike kapitala, da so poiskali druge poti za ustvarjanje profita. Uvajanje nove tehnike in intenzifikacija dela sta privedla do hitrega naraščanja produktivnih sil, hkrati pa tudi do razširjanja kapitalističnih tržišč po vsem svetu. Privilegirani položaj razvitih držav sveta, eksploatacija cenene delovne sile in naravnih bogastev kolonialnih dežel sta buržoaziji omogočala, da je boljše nagrajevala delavski raz-

⁵¹ MEW, Bd. 22, Berlin, 1963, str. 408-409.

⁵² Congres International ouvrier socialiste (Zürich 6-12 Aout 1893), Minkoff-Reprint, Genève, 1980.

⁵³ Ibidem, str. 331 (Engels).

red matične dežele. S koncesijami domačemu delavskemu razredu (delno tudi na račun kolonialnih ljudstev) je vladajoči razred topil ostrino razrednega boja in zadrževal notranji razvoj v sorazmerno mirnih mejah. Nedvomno so uspehi, ki jih je delavski razred dosegal prek buržoaznih institucij v obdobju mirnega razvoja kapitalizma, začeli porajati samozadovoljstvo z doseženimi rezultati. Izkušnje in uspehi legalnega boja so realno dopuščali zamisel, da si bo lahko delavski razred prisvojil oblast prek volilnih zmag v parlamentarnem boju. V končni fazi se je ta ideja spremenila v enostrano trditve, da je mirna parlamentarno-demokratska pot edina možna pot do delavske oblasti.

Engelsova smrt (1895) je bila za skupino vodilnih "marksistov" povod oziroma znak, da je prišel čas, ko je mogoče priti na dan z zahtevo po teoretski reviziji temeljnih Marxovih in Engelsovih postavk.⁵⁴ Dokazovali so, da v sedanjem (novem) stanju lahko stranke, kakršna je nemška socialna demokracija, vse pridobijo z uporabo svojih legalnih možnosti, kajti nasilni in oboroženi spopad je bolj verjetno pričakovati ne s strani odpornikov, temveč z desne zoper socialiste; pri tem so se sklicevali tako na Marxova kot na Engelsova stališča:

*"Ironija svetovne zgodovine postavlja vse na glavo. Mi - revolucionarji, prekucni - žanjemo veliko več uspehov z legalnimi kot nelegalnimi sredstvi ali s prevratom. Stranke reda, kakor imenujejo same sebe, se razbijajo ob legalnem stanju, ki so ga same ustvarile."*⁵⁵

Prav povezava teh dveh namigov (možnost, ki jih odpira "splošna volilna pravica" in "opustitev starih prevratniških načinov") je postala predmet revizionističnega razpravljanja med socialisti, čeprav ne gre prezreti Engelsovega nenehnega opozarjanja prav na nevarnost "žrtvovanja prihodnosti gibanja v korist njegove sedanjosti".⁵⁶ Zagovorniki nove t.i. desne smeri so se oprli tudi na *Marxov Govor o Haaškem kongresu* (1872) glede držav, v katerih ni nobene ustavne ovire za izvolitev nacionalne socialistične vlade:

*"... nismo pa trdili, naj bodo pota, po katerih bo treba doseči ta cilj, povsod enaka. Vemo, da se moramo ozirati na institucije, običaje in tradicije različnih dežel, ter ne zanikamo, da so dežele, kot Amerika, Anglija... kjer bodo lahko delavci dosegli svoj cilj po mirni poti".*⁵⁷ Toda to še ne pomeni, da bi tako Marx kot Engels opustila misel na revolucijo: *"Nobeno veliko gibanje ni nastalo brez prelivanja krvi"*.⁵⁸ Tu gre preprosto za prilagoditev revolucionarne strategije in taktike spremenjenim razmeram, kot opozarja E. Hobsbawm v svoji razpravi.⁵⁹ Problematika revizionizma in oportunitizma v 90. letih je najbolj pretresala prav idejno vodilno stranko II. internacionale - SPD, kar bo odločilno tudi za prihodnjo idejno naravnost Internacionale. Nasprotujoča si stališča do Bernsteinovih pogledov na strategijo in taktiko socialne demokracije so povzročila ostre razprave, najprej znotraj SPD, kasneje pa tudi v okviru Internacionale.⁶⁰ Med vsemi Bernsteinovimi kritiki je samo Rosa Luxemburg pozorno

⁵⁴ Konkretni korak k utemeljitvi revizionizma je storil Eduard Bernstein z objavo vrste člankov o "vprašanjih socializma" v *"Die neue Zeit"* (1896), v katerih je podvomil o vseh teoretičnih predpostavkah takratnega marksizma, kot je zapisal v avtobiografskih zapisih (*Entwicklungsgang eines Sozialisten*, Leipzig 1924, str. 21). Članki so bili kasneje razširjeni, predelani in objavljeni v knjigi *"Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie"*, Stuttgart, 1899 (Berlin/Bad Godesberg, 1973).

⁵⁵ MEID, III, Ljubljana, 1967, str. 29 (Engels, Uvod k Marxovim Razrednim bojem v Franciji 1848-1850).

⁵⁶ MEW, Bd. 22, str. 235.

⁵⁷ MEID, IV, str. 338.

⁵⁸ MEW, Bd. 34, Berlin, 1966, str. 515 (Marx, 1878).

⁵⁹ Zgodovina marksizma, I, str. 252 (Politični vidiki prehoda iz kapitalizma v socializem).

⁶⁰ Npr. Plehanov v spisu "Cant zoper Kanta ali duhovna oporoka g. Bernsteina" (Plehanov, Izbrani spisi, Ljubljana, 1973, str. 447-485).

preučila zvezo med reformami in revolucijo, pri čemer je ugotovila nesmiselnost nju-nega ostrega zoperstavljanja, ki je produkt nerazumevanja dialektične prepletenosti in neločljivosti obeh kategorij.⁶¹

Vse pogostejša razhajanja med socialisti tako v SPD kot v Internacionali niso povzročila samo nasprotujoča si stališča do Bernsteinovih pogledov na strategijo in taktiko socialne demokracije, pač pa tudi polemike med boljševiki in menjševiki ob prvi ruski revoluciji (1905-1907), predvsem pa razprave ob vprašanju vojne in njenih revolucionarnih konsekvenc: "vojna ali revolucija?". Ob tem ne gre prezreti, da je Engels že leta 1891 v članku *Socializem v Nemčiji*⁶² obravnaval "usodno" vprašanje ravnanja proletariata v morebitni imperialistični vojni, ko se je vprašal, kako naj bi nemški in francoski socialisti ravnali v primeru izbruha vojne. Pri odgovoru na to vprašanje je bil za Engelsa odločilen skupni interes mednarodnega delavskega gibanja ter spoznanje, da delavsko gibanje lahko najbolj napreduje v miru - "zato so socialisti vseh dežel za mir". Istočasno pa je dal prognoze bodoče vojne, ki bo ogromnih razsežnosti in bo zapustila strahotno opustošenje. Iz tega je sklepal, da se mora delavski razred boriti proti vojni nevarnosti, vendar pa mora v primeru vojne storiti vse, da jo izkoristi zase - za "socialno revolucijo", za "zmago socializma".

Poleti 1914, z izbruhom svetovnega spopada, se je pokazala vsa nemoč II. internacionale. Socialni demokraciji ni uspelo uresničiti enega izmed svojih najvišjih ciljev: ohraniti mir. To pa ni pomenilo nič drugega kot poteptanje njenega temeljnega kohezivnega načela - internacionalizma. Z ironijo in ogorčenostjo je tedaj Rosa Luxemburg zapisala, da so spremenili svetovnozdgodovinski poziv Manifesta komunistične stranke v klic: "Proletarci vseh dežel, združite se v miru, v vojni pa si porežite vratove!"⁶³ Pot k razcepju v mednarodnem socializmu je bila odprta...⁶⁴

VI.

Na uvodno vprašanje - ali obstajajo tehtni razlogi za trditev, da predstavljajo Engelsova stališča, ki jih je iznesel v okviru strategije in taktike II. internacionale, osnovo za enostranosti t.i. ortodoksne struje v II. internacionali - zgodovinska analiza idejnega razvoja mednarodnega delavskega gibanja v obdobju II. internacionale odgovarja z "ne". V tem kontekstu lahko pritrdimo E. Hobsbawmu,⁶⁵ ki ugotavlja, da je bila tragedija zadnjih Engelsovih let, da njegovi komentariji - bistri, realistični in pogosto nenavadno prodorni - niso služili ("njegovim idejnim naslednikom") kot praktično napotilo, temveč bolj za utrjevanje obče doktrine, ki se je od prakse vedno bolj oddaljevala. Njegovo predvidevanje se je izkazalo kot še preveč točno: "*Kaj je lahko posledica vsega tega, če ne to, da stranka nenadoma, v trenutku odločitve, ne bo vedela, kaj storiti? Odločilna vprašanja so premalo jasna in preverjena, ker niso bila nikoli obravnavana.*"⁶⁶

Drugače povedano, t.i. Engelsova "krivda" za polom II. internacionale ni nič drugega kot spekulacija, ki je našla plodna tla predvsem med zagovorniki trde cen-

61 Takoj po objavi Bernsteinovega dela "Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie" (Predpostavke socializma in naloge socialne demokracije) je izšel odgovor R. Luxemburg "Socialna reforma ali revolucija?" (Izbrani spisi, Ljubljana, 1977, str. 49-135).

62 MEID, V, str. 613-631.

63 R. Luxemburg, *Der Wiederaufbau der Internationale, Die Internationale, eine Monatsschrift für Praxis und Theorie des Marxismus*, Berlin, 1915, str. 5.

64 A. Lešnik, *Razcep v mednarodnem socializmu (1914-1923)*, Koper/Capodistria, 1994.

65 Zgodovina marksizma, I, str. 253.

66 MEW, Bd. 22, str. 235 (Engels, *Zur Kritik des Sozialdemokratischen Programmwerfs*, 1891).

tralistične naravnosti Kominterne. Prav v ohlapnosti osrednjega organa (ISB), za kar naj bi bil kriv Engels, so videli vzrok za usodni polom II. internacionale in ne nazadnje tudi za opravičevanje usodnega procesa boljše vizacije Kominterne in prek nje mednarodnega komunističnega gibanja.